הר הרצל ויד ושם

דו"ח סיור מספר 48

אורן בצלאלי

Oren.Betzaleli@gmail.com

www.betzaleli.com

OREN BETZALELI

IN THE FOOTSTEPS OF THE GREATEST STORIES

תוכן עניינים

תיאור הסיור	2
אתר 1: המוזיאון לתולדות יד ושם	4
נקודת הדרכה 1: מבואת הכניסה	5
נקודת הדרכה 2: גלריית העולם שהיה – נוף חיים	6
נקודת הדרכה 3: שריפת הספרים – השבר התרבותי	7
נקודת הדרכה 4: גלריית "גרמניה הנאצית והיהודים 1933-1939"	8
נקודת הדרכה 5: גלריית פולין הכבושה	12
נקודת הדרכה 6: גורל יהודי מערב ומזרח אירופה – שבר הגטאות	12
נקודת הדרכה 7: הפתרון הסופי	13
נקודת הדרכה 8: מרד בגטאות	14
נקודת הדרכה 9: השמדת יהודי אירופה	15
נקודת הדרכה 10: גלריית הצלה	16
נקודת הדרכה 11: היכל השמות	17
אתר 2: אתר יד ושם	18
נקודת הדרכה 1: אנדרטת אוהל יזכור	18
נקודת הדרכה 2: אנדרטת "בדמייך חיי"	20
נקודת הדרכה 3: יד לילד	21
אתר 2: השביל המחבר	22
נקודת הדרכה 1: השביל המחבר	22
אתר 3: הר הרצל	23
נקודת הדרכה 1: הר הרצל	24
נקודת הדרכה 2: קבר הרצל	24
נקודת הדרכה 3: קבר ז'בוטינסקי	25
נקודת הדרכה 4: חלקת גדולי האומה	26
נקודת הדרכה 5: יד לצנחני היישוב שנפלו באירופה	27
נקודת הדרכה 6: בית הקברות הצבאי	28
נקודת הדרכה 7: חלקת החללים שמקום קבורתם לא נודע	29
נקודת הדרכה 8: חלקת חללי מלחמת ששת הימים	30
נקודת הדרכה 9: החלקה החדשה	30
נקודת הדרכה 10: היכל הזיכרון הלאומי	30

תיאור הסיור

תאריך הסיור	28/2/2023	מזג אוויר צפוי	בהיר ונעים
שעת התחלה	6:30	שעת סיום	18:30
מקום מפגש	יקום	מקום פיזור	יקום
מקומות איסוף והורדה נוספים	גלילות, לטרון		
מדריך	רועי פלד-חנני	טלפון מדריך	
אתרים מרכזיים	יד ושם, השביל המחבר, חלקת גדולי האומה, בית הקברות הצבאי בהר הרצל		

לוח זמנים

שעה	פעילות	הערות
6:30	יציאה מיקום	
8:30	יד ושם	
13:30	ארוחת צוהריים	באתר יד ושם
14:30	השביל המחבר	
14:45	הר הרצל	
16:45	יציאה בחזרה למרכז	

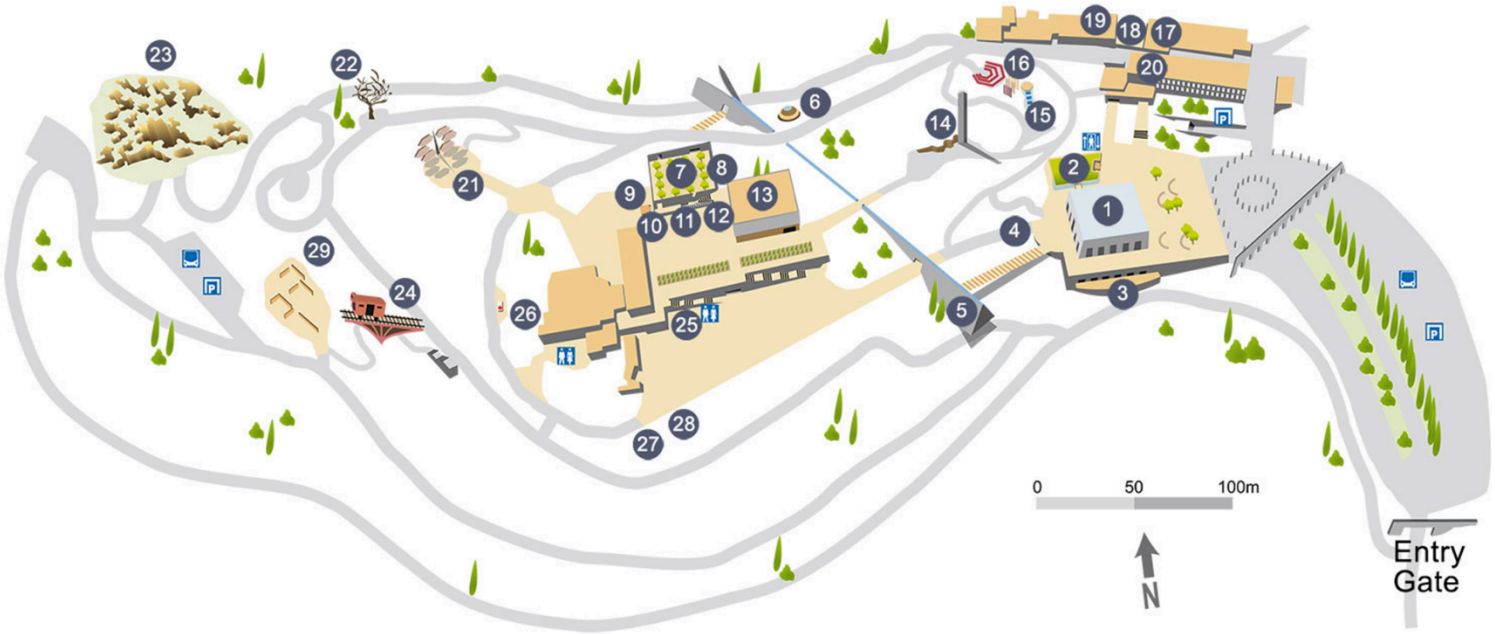
מפת הסיור

דוד מרדכי מאיר
שדרות הרצל
יפה נוף
הר הרצל
בניין הארכיון וספרייה
בניין ההנהלה והמחקר
יד לילד
היכל השמות
המוזיאון לאמנות השואה
אוהל יזכור
המוזיאון לתולדות השואה
מרכז מבקרים
יד ושם - הר הזכרון
דרך ישראל שוכמן
הזיכרון
בית קברות צבאי
מוזיאון הרצל
שמואל ביטי
בית וגן
שן כרם
ישיבת דעת חיים
מכון מדעי טכנולוגי
מכון אריאל

אתר 1: המוזיאון לתולדות יד ושם

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א' – ה': 8:30 – 17:00 ו' וערבי חג: 8:30 – 14:00	דוא"ל: ref@yadvashem.org.il טלפון: 02-6443745	וייז: מוזיאון יד ושם
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
הכניסה למוזיאון לא תשלום. הדרכות קבוצה ייעשו באמצעות ערכות שמע אותם יש להשכיר במקום תמורת תשלום.	כן, דרך האתר	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	קפיטריה במקום

מפת האתר

1. מרכז המבקרים
2. מרכז הספר
3. קפיטריה
4. שדרת חסידי אומות העולם
5. המוזיאון לתולדות השואה
6. היכל השמות
7. כיכר התקווה
8. המוזיאון לאומנות השואה
9. בית כנסת
10. ביתן לתערוכות
11. מרכז צפייה
12. מרכז למידה
13. אוהל יזכור
14. עמוד הגבורה
15. יד לילד
16. כיכר יאנוש קורצ'אק
17. בניין הארכיון והספר
18. כיכר המשפחה
19. בית הספר הבין לאומי לשואה
20. בניין ההנהלה והמחקר
21. יד ללוחמים היהודים והפרטיזנים
22. מצפור הפרטיזנים
23. בקעת הקהילות
24. אנדרטת הקרון – יד למגורשים
24. כיר גטו ורשה – קיר הזכרון
26. האמבולנס השוודי
27. אנדרטת לה-שמבון
28. אנדרטת ניולנדה
29. גן חסידי אומות העולם

נקודת הדרכה 1: מבואת הכניסה

- המוזיאון לתולדות השואה החדש ביד ושם, שתכנן האדריגל משה ספדיה, נפתח לקהל בשנת 2005.
- המוזיאון בנוי בצורת מסדרון משולש ארוך שקוע בתוך אדמת ההר. המסדרון רחב בתחילתו והולך ונהיה צר ככל שמתקדמים בלוח הזמנים, וזאת כדי לייצר תחושה שהקירות סוגרים עליך ככל שעובר הזמן, ועד לנקודה הצרה ביותר בתקופה שבה פעל מתקן ההשמדה אושוויץ.
- מעל המסדרון הארוך יש פס אור טבעי, ומשני צדדיו נפרסות בגלריות השונות של המוזיאון, המוקדשות לתקופות שונות או לנושאים שונים הקשורים בשואת היהודים באירופה.
- אורכו של המוזיאון הוא כ-200 מטרים, אבל המבקר לא יכול ללכת בקו ישר מתחילתו ועד סופו, אלא רק במסלול מסלול המתפתל כמו נחש מגלריה לגלריה דרך המסדרון המרכזי, ובאופן כרונולוגי.
- הערה: רוב התמונות בפרק זה נלקחו מאתר המוזיאון

נקודת הדרכה 2: גלריית העולם שהיה – נוף חיים

- הקיר הראשון בכניסה למוזיאון מראה את חיי היהודים באירופה לפני השואה ולפני עליית הנאצים. המוזיאון כולו עוסק בקורבן היהודי, ולא במלחמת העולם בכללה, או בקורבנות אחרים. המיצג, שתוכנן ע"י האומנית מיכל רובנר, מציג סרטוני וידאו מחיי היהודים, ובהם חיי התרבות, הפוליטיקה, האומנות, ועוד...

- היצירה מראה את אורח חייהם של היהודים, הן בערים והן בכפרים. אפשר לראות את לבושם של היהודים, חלקם לבושים שונה מסביבתם וחלקם לבושים דומה, לבוש עירוני או לבוש כפרי, לבוש דתי יהודי / חרדי או לבוש חילוני.
- אפשר לראות ילדים לומדים ומשננים עם המורה שלהם את תפילת "מודה אני". כל ילד יהודי ידע לקרוא, בניגוד לסביבתם. העם היהודי, עם הספר, הוא עם של טקסט, וילדים (בנים) למדו לקרוא מגיל מאוד צעיר.
- אפשר לראות את המגוון בתוך העם היהודי, עם שחולק בין פרטיו את המסורת והאמונה, אבל שונים אחד מהשני בהרבה דברים אחרים.
- חלק נוסף של הסרט מוקדש למגוון הדעות ואת המערכת הפוליטית היהודית, תוך כדי הצגתה של תנועת הבונד. הבונד, התנועה היהודית – סוציאליסטית, דגלה באידאולוגיה הפוכה לזו של הציונות. הבונד דגל בהישארות באירופה, תוך כדי יצירת קשר של תמיכה הדדית בין יהודים ובין פועלים בכל העולם. הבונד היה התנועה הפוליטית הגדולה בתולדות העם היהודי.
- המוזיאון מתחיל ביצירה הזו, ולא בעליית היטלר לשלטון, כדי להבין את המשמעות העמוקה של השואה, מעבר לרצח ותאי הגזים.

- המשמעות העמוקה של השואה היא במחיקה של ציוויליזציה שלמה שנעלמה. העם היהודי שרד את השואה, אבל התרבות היהודית-אירופאית לא שרדה את השואה, היידיש, מגוון הדעות הפוליטיות היהודיות לא שרד (שרדו בעיקר הדעות הציוניות), תיאטראות, תזמורות, בתי כנסת שונים.
- היצירה אורכה כ-11 דקות, ולא אמורים לעמוד מולה לאורך כל הזמן, אלא להדגיש את המגוון של חיי היהודים שמוצג בנקודת הזמן בה נכנסנו למוזיאון. לדבר על האנשים שנרצחו, ולא על הרצח, על התרבות שהושמדה, ולא על ההשמדה.

נקודת הדרכה 3: שריפת הספרים – השבר התרבותי

- לאורך המסדרון הראשי של המוזיאון, המחבר בין הגלריות, ישנם מספר מחסומים שלא מאפשרים מעבר קדימה לכיוון היציאה, אלא מאלצים את המבקר להיכנס לגלריה הבאה. המחסומים האלה מייצגים נקודות שבר או נקודות מפנה לאורך התקופה.
- השבר הראשון הוא אירועי שריפת הספרים שהתרחשו בגרמניה בשנת 1933. באירועים נשרפו מגוון ספרים שנתפסו כמאיימים על הרוח הגרמנית, ואפשר לראות שאלו לא היו רק ספרים יהודיים, ובוודאי לא ספרים יהודיים דתיים, אלא ספרי פילוסופיה כמו קרל מרקס, ספרים שקשורים לליברליזם ושוויון כמו ספר על נפוליאון, שהרי בנאציזם אין שוויון, ועוד.

- מי ששרפו את הספרים לא היו חברי מפלגה נאציים, אלא סטודנטים מן המניין, מה שמחדד עוד יותר את השבר התרבותי שעברה אירופה תחת השלטון הנאצי.
- היינריך היינה, שהיה סופר יהודי-גרמני שחי במאה ה-19, אמר בחזון : "***במקום שבו שורפים ספרים, עתידים לשרוף בקרוב גם בני אדם***".

נקודת הדרכה 4: גלריית "גרמניה הנאצית והיהודים 1933-1939"

- הגלריה הראשונה אליה נכנסים מהמסדרון הארוך מוקדשת לעליית הנאצים לשלטון, ולהשפעת השלטון הנאצי על חיי היהודים בשנותיו הראשונות, בין 1933 ו-1939.

עליית הנאצים

- הנאצים עלו לשלטון בבחירות דמוקרטיות, תוך כדי יצירת קואליציה עם מפלגות המרכז. אנשים הצביעו למפלגה הנאצית בעיקר בגלל המצב הכלכלי. בגלריה מוצגות כרזות בחירות של המפלגה הנאצית, שעוסקות באבטלה, במזון ובאויב הקומוניסטי.
- גרמניה הייתה במשבר פוליטי חריף, ממשלות לא מחזיקות מעמד, משבר כלכלי – אבטלה גואה, אינפלציה מטורפת, שבה למשל דולר שהיה שווה 4 מארק לפני המשבר, הגיע ל-4 מיליארד מארק בסופו.
- אפשר לראות שטרות שעליהם הודפס ערך נקוב חדש, כי היה יקר מידי להדפיס שטרות חדשים. אנשים שרפו כסף כי זה יותר זו מלשרוף עץ.
- בתחילה המפלגה הנאצית כלל לא דיברה על יהודים, אלא על בנייה מחדש, של הכלכלה, של הצבא, של הכבוד הגרמני הרמוס בעקבות ההפסד וההשפלה של מלחמת העולם הראשונה. אבל הבנייה מחדש לא הייתה במקום האנטישמיות, אלא מה שהדגישו הנאצים כדי להיבחר.
- בגלריה אפשר לראות תמונה של מסדר צבאי עצום, שמטרתו לשדר עוצמה ולעורר את הגאווה הגרמנית. אפשר לשים לב שבתמונת המסדר הצבאי אין פנים, כי במדינה החדשה אין פרטים, רק המדינה. והמדינה היא הפיהרר.

אנטישמיות מודרנית

- האנטישמיות הדתית, שמאשימה את היהודים על הריגת ישוע, ולפיה יהודי יכול להינצל ע"י התנצרות, פינתה את הדרך לאנטישמיות המודרנית, שלפיה היהדות עוברת בדם, וליהודים אין מוצא.
- אפשר לראות את הספר הפרוטוקולים של זקני ציון, דימויים של רוטשילד בתוך שק כסף, דימויים שרווחו במאות ה-19 וה-20.
- הנאצים הוסיפו את נושא הגזע. בתחתית פירמידת הגזעים היו הצוענים, הערבים, השחורים... היהודים הם בכלל לא גזע אנושי, הם תת אנושיים, ולכן כלל אין להם מקום בפירמידת הגזעים. בגלריה מוצג דימויי של יהודי כחרק, כאשר בתוך העיניים של החרק אפשר לראות את סמל הקומוניזם ואת סמל הדולר, שלפי האידאולוגיה הנאצית היו אלה היהודים ששלטו בשניהם.
- הנאציזם גם הייתה תנועה אנטי נוצרית, שהתנגדה לכנסייה, בגלל שהיא מבוססת על היהדות, ולכן מקולקלת. יש שהציעו להתייחס לנאציזם כדת בפני עצמה.

נאציפיקציה של החברה הגרמנית

- שבועיים אחרי עליית הנאצים לשלטון, בפברואר 1933, מועלה הרייכסטאג באש, ומואשם חבר מפלגה קומוניסטית.
- האירוע מהווה תירוץ להגברת הפיקוח על העיתונות, לאישור חיפוש בבתים במהירות, להגבלת תנועה... במרץ אותה שנה עובר חוק ההסמכה, שמסמיך הממשלה לחוקק ומעקר מתוכן את הפרלמנט.
- הפרלמנט הופך לחותמת גומי, והמפלגה הנאצית מגבירה את לחצה על מתנגדיה הפוליטיים, שמוכנסים למחנות ריכוז ללא משפט וללא הגבלת זמן. מטרת מחנות הריכוז הוא חינוך מחדש בשילוב עבודות כפיה, כאשר מי שמפנים את המסר והופך לנאצי, יכול לצאת לחופשי. המשוחררים הופכים בתורם לתומכים נלהבים של הנאציזם, והפחד מלהיכנס למחנות מהווה תמריץ נוסף להתגייס לשורות האידאולוגיה הנאצית.
- כל מי שפועל נגד המפלגה נחשב לאויב העם, ומועמד לעבור למחנות ריכוז. תוך כדי כך מוצאות כל המפלגות מחוץ לחוק - חוק ההאחדה (עם אחד, מפלגה אחת, מנהיג אחד). כל מי שאינו נאצי מוצהר לא יכול לעבוד, בוודאי לא בשירות המדינה.
- הדמוקרטיה הגרמנית קורסת תוך חצי שנה, וזה לאחר 15 שנים של משבר קשה, שבהם ממילא הדמוקרטיה לא מתפקדת. השיח הפוליטי הופך אלים.

- מרטין נימלר, כומר גרמני, כתב שיר שמתאר יפה את מה שעבר על החברה הגרמנית:

<u>לא השמעתי את קולי</u> (מרטין נימלר)

תחילה הם באו ולקחו את הקומוניסטים –
ולא השמעתי את קולי,
מפני שלא הייתי קומוניסט;

ואז הם באו ולקחו את הסוציאליסטים –
ולא השמעתי את קולי,
מפני שלא הייתי סוציאליסט;

ואז הם באו ולקחו את חברי האיגוד המקצועי –
ולא השמעתי את קולי,
מפני שלא הייתי חבר האיגוד המקצועי;

ואז הם באו ולקחו את היהודים –
ולא השמעתי את קולי,
מפני שלא הייתי יהודי;

ואז הם באו ולקחו אותי –
וכבר לא נותר אדם,
לדבר בעדי.

ליל הבדולח ואירועי 1938

- 1938 הייתה השנה שבה הכל משתנה, השנה שבה הנאצים עוברים מדיבורים, ממעשי חקיקה, למעשים.
- בליל הבדולח הועלו באש אלפי חנויות של יהודים וכן 1,400 בתי כנסת ברחבי גרמניה ואוסטריה. כמו כן החלו תהליכי הגירוש בכפייה של יהודי גרמניה.
- מול התצוגה של ליל הבדולח ואת ניסיונות ההגירה של היהודים, ישנה תצוגה שמציגה את מדינות העולם המסרבות להעניק ויזות ליהודים.

- ביציאה מהגלריה ישנה תצוגה המוקדשת לנאום היטלר, שמאיים על השמדתם של היהודים, וכן מופיעה מפת היהודים באירופה.

נקודת הדרכה 5: גלריית פולין הכבושה

- הגלריה השלישית במוזיאון מוקדשת לפרוץ מלחמת העולם, כיבוש פולין, והמדיניות נגד היהודים באזורים הכבושים.
- במוצג הראשון רואים את הקורבנות הראשונים – ההנהגה של פולין, הנהגה פוליטית, הנהגה תרבותית, הנהגה דתית, ספורטיבית... כל זה בספטמבר 1939.
- בפולין נחשפו לראשונה החיילים הגרמנים הצעירים, שספגו את הדימויים האנטישמיים מאז עליית הנאצים לשלטון, לאותם יהודים שהם ראו בקריקטורות הנאציות. בניגוד ליהודי גרמניה, שנראו והתנהגו כמו שאר הגרמנים, רבים מיהודי פולין היו חרדים לובשי שחורים ובעלי סממני יהדות בולטים. המפגש עם היהודי מהקריקטורה מתחיל תופעה של יוזמות מקומיות של חיילים להתעלל ביהודים.
- בהמשך רואים את השיטות השונות לסימון יהודים, ומשם עוברים להחרמת רכוש.

נקודת הדרכה 6: גורל יהודי מערב ומזרח אירופה – שבר הגטאות

- הגלריה הרביעית מוקדשת לגורלם של היהודים בשטחי הכיבוש הנאצים, במזרח אירופה ובמערבה, וכן בצפון אפריקה.
- דגש מיוחד מושם בגלריה זו בגיטאות כאמצעי לבידוד היהודים, כשלב זמני בדרך לגירוש. הגטו היה בד"כ שכונה בתוך עיר, שנסגרה כדי להכיל רק יהודים. הבתים שהיהודים מפנים הולכים לגרמנים, ואילו הפולנים שהוצאו משכונת הגטו נזרקים לרחוב. בתצוגה אפשר לראות בין היתר את הפריטים אותם לקחו בחרו היהודים לקחת בדרך אל הגטו. המוזיאון מציג ארבעה גטאות, לודג', ורשה, טרזינשטט וקובנה, שמייצגים תופעות גדולות.
- גם לגורלם של יהדות צפון אפריקה יש מקום בגלריה. הנוכחות הגרמנית בצפון אפריקה הייתה דלילה וקצרה, אבל הכוונות היו זהות. לאחר נפילתן של הקולוניות הצרפתיות (מרוקו, טוניס, אלג'יר) והאיטלקיות (לוב) בידי הגרמנים החלה שליחת יהודים בצפון אפריקה למחנות במדבר.

גטו ורשה

- גטו ורשה הוקם רק בנובמבר 40, יותר משנה אחרי כיבוש העיר. עד אז מייבאים הגרמנים את חוקי הגזע אל פולין. החוקים מומשו בהדרגה, באופן לא סדור ולא מרכזי, בגלל היעדר המדיניות הנאצית כלפי היהודים. בניגוד למדיניות הסדורה כלפי יהודי גרמניה.

- גטו ורשה היה הגטו הגדול באירופה, והכיל כחצי מיליון יהודים. כל יהודי העיר והסביבה עוברים אל תוך הגטו, שהיה ממוקם באחת השכונות. הצפיפות בגטו הייתה בלתי נסבלת, כשבכל דירה בשכונה חיו 40-50 איש. התשתיות קורסות, בהם חשמל, טלפוניה, ביוב ועוד.
- לצפיפות היה מחיר פסיכולוגי, לא רק פיזי. אין פרטיות, אין מקום להיות בו לבד, אין מקום לקיים בו יחסי אישות.
- חוץ מהצפיפות, הרעב היווה פקטור משמעותי. הקצבת המזון הייתה 184 קלוריות לאדם, כמות שאי אפשר לשרוד בה. היהודים בגטו היו מלוכלכים, קרחים וכו', דימויים ששירתו את התעמולה הנאצית.
- בגטו פשטו רעב ומחלות, שמהם מתו כ-5000 אנשים בחודש. גם למתים לא היה מקום, ורבני גטו ורשה אישרו קבורה בקברי אחים לא מסומנים.
- בגטו פעלו 6 תיאטראות, קונצרטים, הצגות ועוד חיי תרבות, מתוך ניסיון להיאחז בחיים. כך היה גם בגיטאות אחרים.
- אנשים שרדו על עסקאות ביניהם, היה מסחר, היה כסף, היו התמחויות, היו משכורות ועסקים פרטיים. הגטו הפך ליחידה כלכלית מתפקדת. בנוסף היה מקור נוסף לסחורות, מערכת הברחות שהכניסו סחורות במשאיות בטונות. השוק השחור והעולם התחתון פרחו בגטאות.
- נוצרת מאפיה שסחרה עם ספקים חיצוניים, שיחדה שומרים, ובסוף מכרה סחורות בתוך הגטו במחירים מופקעים. אותה מאפיה גם פעלה כנגד יהודים, בדומה למאפיות בכל העולם.
- אברהם גנצוייך היה מראשי המאפיה בגטו וארשה, והיה דמות שהיהודים רעדו מפניו בגטו. הוא הסתובב עם שומרי ראש, התנהג באלימות, הטיל טרור על תושבי הגטו והתעשר. לבסוף הובל אברהם גנצוייך למתקן ההשמדה טרבלינקה, עם כל שאר היהודים.
- לרוב היהודים בשואה החוויה הקשה ביותר הייתה החיים בגטאות, ולא מתקני ההשמדה בסוף המלחמה, שכן בגטאות הם העיברו שנים רבות, חוו רעב, מוות, מחלות, סבל, אלימות... במתקני ההשמדה הם שהו ימים ספורים אם לא שעות ספורות.

גטו טרזין

- גטו טרזין היה בצ'כוסלובקיה. אחד המאפיינים של הגטו הוא העזרה לילדים, דור העתיד.
- במרכז הגלריה רואים משחק מונופול שמטרתו הייתה ללמד את הילדים איך לשרוד, איפה למצוא אוכל, היכן נמצאות הפרצות בגדר וכו'.
- הנהגת הגטו הייתה ציונית, ומנהל הגטו היהודי דגל בהכנת הילדים היהודים לקראת העלייה לארץ ישראל, ובתוך זה לימוד עברית, לימוד חקלאות (בעציצים או בתאוריה), הכרת הגיאוגרפיה והאקלים הארץ ישראלי, ואפילו ערבית.
- בגטו טרזין פעל הילד פיטר גינץ, צייר מחונן שאחד מציוריו הגיע לחלל עם אילן רמון.

נקודת הדרכה 7: הפתרון הסופי

הפלישה לברה"מ

- בעיני הנאצים הקומוניזם = יהודים, ויהודים = קומוניזם. ולכן כל יהודי הוא מסוכן, והמלחמה נגד ברית המועצות ומלחמה נגד היהודים חד הם, ואין מקום בעולם גם ליהודים קומוניסטים וגם לגרמנים.
- עם הפלישה לברית המועצות מתחיל שימוש ב"כלים" חדשים לטיפול בבעיה היהודית, בהם רצח המוני בבורות.
- הכוחות הגרמנים עוברים מכפר לכפר, ובכל כפר רוצחים את כל היהודים של הכפר. כשמסיימים לרצוח את כל יהודי כפר מסוים, עוברים לכפר הבא וכן הלאה.
- בלבוב התרחש גם אונס המוני, ולא היו אלה החיילים הגרמנים, אלא השכנים הפולנים.
- אחד מהסמלים הגדולים הוא באבי-יאר, יער שבו נרצחו בשלושה ימים עשרות אלפי יהודים, ביד מכוונת מלמעלה.
- כמיליון וחצי יהודים נרצחו ע"י חיילים בבורות ההריגה, אולם בשלב מסוים מבינים המפקדים בשטח שזה לא עובד יותר, והמחיר הנפשי מהחיילים הופך בלתי נסבל בעיני הגרמנים. היו אלה המפקדים בשטח שהחלו לחפש פתרונות אחרים, כמו רצח בחשמל ובגז, בהזרקת מורפיום ועוד.

מתקני ההשמדה

- הגלרייה מוקדשת למבצע ריינהרד, המבצע להשמדת יהדות פולין בבלזץ, סוביבור וטרבלינקה, ואולי גם מיידאנק.
- הרצח במחנות האלה התבצע באופן שיטתי. הם היו מתקני השמדה נטו, ללא מחנה עבודה. המחנות לא היו גדולים, כ-250 מטר על 250 מטר, עם מספר קטן של אנשי אס אס ושומרים. ההמתה בגזים בוצעה באמצעות גז שנפלט ממנוע של טנק רוסי.
- בבלז'ץ לבד נרצחו כ-700,000 יהודים במשך כ-7 חודשים בלד, באופן יעיל בצורה בלתי נתפסת. במתקנים לא טרחו אפילו לשרוף את הגופות, לפחות כל עוד הגרמנים היו בעמדת ניצחון.
- השיטה במתקני ההשמדה מייצרת ניתוק בין הרוצח לקורבן, בניגוד לרצח בירי.

נקודת הדרכה 8: מרד בגטאות

- יש מסמכים שמעידים על כך שבגטו ורשה ידעו היהודים שטרבלינקה הוא מתקן השמדה.
- בקיץ 42, לאחר שגורשו רוב תושבי גטו ורשה לטרבלינקה, ולאחר שנשארים בגטו כ-50,000 איש בלבד, מתחילים בגטו ורשה להבין שאין מנוס וצריך לעשות משהו.

- תנועות הנוער של הגטו מחליטות להוביל מאבק חמוש גד הנאצים, תוך כדי שינוי מהותי של תפיסתם והווייתם, מאנשי חינוך לאנשי מלחמה. החבר'ה האלה נטשו את התקווה שהייתה להם, ובוחרים במוות הצפוי להם במאבק.
- הם רואים במוות בידי הגרמנים שונה באופן מהותי למוות בהתנגדות. הם ידעו שסופם יהיה הפסד ומוות, אבל מוות כזה היה בעיניהם שווה הרבה יותר ממותת במתקני ההשמדה. בחירת דרך המוות היוותה ערך בפני עצמו.
- בני תנועות הנוער לא בחרו להילחם כי אין להם מה להפסיד, אלא להפך, כי להם היה הכי הרבה מה להפסיד.
- אנשי תנועות הנוער הפכו למנהיגי הגטו, הם מבינים שהמבוגרים בגטו כבר לא יכולים להוביל, כי הם עסוקים בלהשיג עוד פרוסת לחם לילדיהם, והם מחליטים לקחת את המושכות בידיים.
- הם מצליחים למשוך אחריהם את המבוגרים. תנועת הנוער אי"ל, בראשות מרדכי אנילביץ' היה המנהיג של מחתרת אייל, ולו היו שני סגנים, אחד ציוני והשני והבונד.
- הרוויזיוניסטים מקימים גם הם תנועת מחתרת, אצ"י, שפעלה בנפרד מאי"ל אבל בשיתוף פעולה.
- לבסוף מחליטים הגרמנים לחסל את הגטו, והם נכנסים לגטו ריק מיהודים, שהתחבאו במרתפים. הגרמנים נכנסו למארב שבו נהרגו 17 חיילים גרמנים, ומחליטים לעבור בניין בניין, ולשרוף את כל הבניינים של הגטו.
- אחד המעוזים האחרונים של הגטו היה ברחוב מילה 17, שם ישבו מנהיגי המרד חוץ מאנתק צוקרמן, סגנו של אנילביץ', שפעל מחוץ למרד בניסיון להשיג נשק מהמחתרת הגרמנית.
- לאחר חודש של לחימה מתחילים אנשים לצאת מהמחבוא ונכנעים לכוחות הגרמנים. הנהגת המרד בוחרים להתאבד, ברוח לוחמי מצדה.
- אנתק צוקרמן שרד את השואה והגיע לארץ, ולימים התראיין וטען שללחימה של אנשי המרד לא היה שום חשיבות צבאית, ואין מה ללמוד ממנו. מצד שני טען צוקרמן שרעיון המרד צריך להילמד כחלק בהבנת רוח האדם. הכוח לא לקבל את המציאות כמות שהיא, אלא לייצר מציאות חדשה.

נקודת הדרכה 9: השמדת יהודי אירופה

- בגלריה הזו מוקדשת לגורלם של יהודי שאר מדינות אירופה, לתהליך גירוש היהודים מאותן מדינות והובלתם למחנות ההשמדה, ובעיקר לאושוויץ.
- יהודי סלוניקי, למשל, נסעו כ-10 ימים ברכבות לאושויץ, ולשם כך נאלצו כרטיסים לרכבת.

- בגלריה מוצג דגם של מתקן ההשמדה באושוויץ, שהיה מתקן ההשמדה היחיד בו נעשה שימוש בגז ציקלון B, ולא בגז מנועים, וכן במתקני שריפה של גופות.
- אושוויץ היה גם המתקן היחיד בו נעשתה סלקציה, מכיוון שהוא שימש גם להשמדה וגם לעבודה, וגם המתקן היחידי בו קעקעו את המספר על היד.

נקודת הדרכה 10: גלריית הצלה

- בגלריה יש תצוגת של קופסאות לבנות שמיועד לחסידי אומות העולם, בניגוד לקופסאות השחורות ברחבי המוזיאון, שמציגות את הרוצחים.
- תואר חסיד אומות העולם הוא התואר היחידי שמעניקה מדינת ישראל.
- כדי להיות מוכר כחסיד אומות העולם צריך לעמוד בארבעה קריטריונים:
  - אדם לא יהודי
  - מישהו שפעל לעזור ליהודי לשרוד בשואה
  - פעולת ההצלה נעשתה תוך סכנת חיים – כל מקרה נבחן לגופו
  - ניסיון ההצלה נעשה ללא בקשת תמורה
- חסידי אומות עולם מקבלים אות (מדליה ותעודת כבוד), מקבלים ציון ביד ושם, ומקבלים אזרחות של כבוד במדינת ישראל. חסידי אומות העולם לא מקבלים תמורה חומרית.
- בבית העלמין ירקון יש חלקה שמוקדשת לחסידי אומות עולם.
- עד היום הוכרו 28,000 חסידי אומות עולם, מכל המדינות, מכל הדתות ומכל הרקעים.

נקודת הדרכה 11: היכל השמות

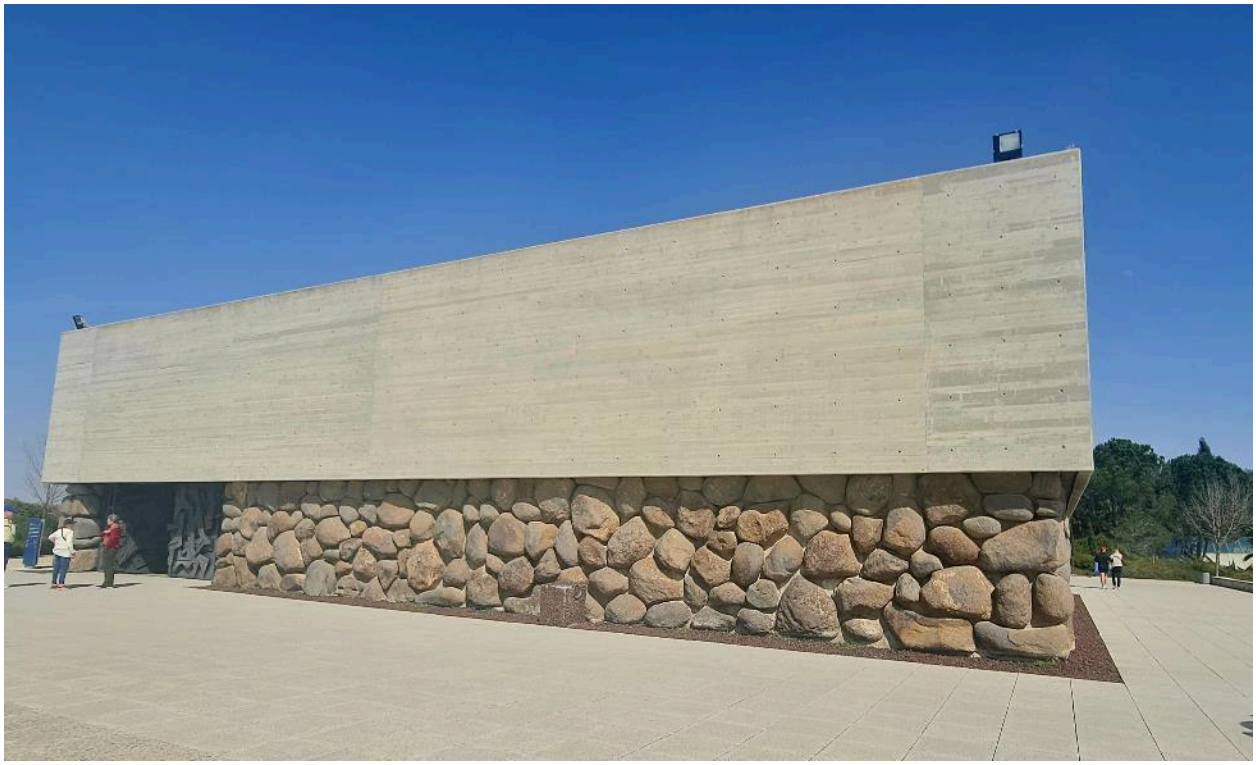
- אחד המטרות של ארגון יד ושם הוא לאסוף את שמות כל הנספים בשואה, לתעד אותם ולתת להם גלעד זיכרון.
- בהיכל השמות מוצגים תמונותיהם של 600 יהודים שנספו בשואה מכל חלקי החברה, צעירים וזקנים, נשים וגברים, ממזרח אירופה וממערבה, כמייצגים של 6,000,000 היהודים שנספו.
- מסביב לכיפה ישנם מדפים עליהם קלסרים, ובקלסרים שמורים דפי העד של כל הנספים שתועדו עד כה. כל דף עד מוקדש לאדם אחד בלבד, ומספק את כל מה שידוע על האדם. לרוב ידוע רק השם, אבל לעיתים יש יותר מידע על הרקע של האדם או על נסיבות מותו.
- דפי העד הם המצבה, ה"יד" של אותם נספים, מה שהופך את היכל השמות לבית הקברות היהודי הגדול בעולם, עם 4,500,000 דפי עד / מצבות ששמורות במדפים שמסביב.
- המאמץ למצוא עדויות על נספים אחרים ממשיך, ומסביב אפשר לראות מדפים ריקים, שמסמלים את העובדה שתהליך האיסוף, התיעוד, השימור והזיכרון עוד לא הסתיים.
- מתחת לכיפה רואים חרוט שנכנס אל תוך אדמת הרי ירושלים, ובקרקעיתו רואים מים שנובעים ומסמלים חיים, ובהם רואים את ההשתקפות של הנספים, וביניהם את הפנים שלנו, מי שאחראים על שימור זכר השואה.

אתר 2: אתר יד ושם

נקודת הדרכה 1: אנדרטת אוהל יזכור

- המוזיאון לתולדות השואה, שבו ביקרנו, תוכנן ונבנה בראשית המאה ה-21. לעומתו אוהל יזכור, שבו אנחנו נמצאים כעת, הוא משנות ה-50 של המאה ה-20. המקום משמש עד היום לטקסים ממלכתיים עם אורחים רמי מעלה מחו"ל.

- בתוך המבנה יש אולם גדול, בפנים דולקת אש התמיד שמונחת על לוח אבן גדול שמתחתיו קבורים שרידים של קורבנות שהובאו מאירופה. המקום מהווה בית קברות, והוא מותאם גם לכוהנים ע"י הפרדה מפלסית.
- על הרצפה רשומים שמות של 22 מחנות, מתקני השמדה ובורות הריגה בהם נרצחו יהודים.

- בניגוד למוזיאון תולדות השואה, שמספר על החיים שנגדעו, על הקהילה שנכרתה, על התרבות שהייתה ואיננה עוד, האנדרטה הזו מדגישה את המוות והרצח, ללא כל הסתכלות פרסונלית, ללא פנים, ללא שמות. האנדרטה מספרת את סיפור השואה כסיפור לאומי, קולקטיבי, ומתעלמת לחלוטין מההיבט האישי, הפרטי.
- האנדרטה היא תוצר של הדרך שבה ראתה החברה הישראלית את השואה ואת שורדי השואה בשנות ה-50 וה-60. היישוב הישראלי בארץ ישראל בראשית המאה ה-20 שאף להקים בארץ חברה של היהודי החדש, הבריא, הגאה, העובד, החסון, הלוחם (נשק ביד אחד ומחרשה ביד השנייה) במקום היהודי הישן, הגלותי, הצנום, החולה, המושפל שהיה באירופה.
- כשהגיעו ניצולי השואה מאירופה בסוף שנות ה-40 ותחילת שנות ה-50, ראו בהם כמייצגים של היהודי הישן, וראו בנספים ככאלה שהלכו כצאן לטבח. השואה נתפסה כאירוע מביך בתולדות העם היהודים. הניצולים כונו "שארית הפליטה", כינוי די מבזה.
- החברה הישראלית החדשה לא התעלמה מהשואה, כמובן גם לא זלזלה בה, אבל גם לא שמה אותה במרכז הזהות הלאומית החדשה.
- יתר על כן, שורדי השואה נתפסו לעיתים כאנשים שעשו משהו לא ראוי כדי לשרוד, ואולי אף שרדו על חשבון אחרים. הזיכרון של השואה התמקד בגבורת המורדים בגטאות. יום הזיכרון נקרא בתחילה "יום הזיכרון לשואה ולמורדים בגטאות", בדגש על מרד גטו וורשה.
- תשומת הלב של החברה הישראלית החדשה הייתה על בניית העתיד, ולא בעבר, לא היה קשב לשמוע את פרטי העבר. כמו כן, הניצולים באותם שנים לא רצו לספר.
- מה שהוציא את החברה הישראלית מחוסר הרצון להתחבר לסיפורי השואה היה משפט אייכמן. דיוני המשפט הועברו בשידור חי ברדיו בכל יום, ובמשך שנה שלמה נכנסו סיפורי השואה, ובהם סיפוריהם האישי של הניצולים, למרכז תשומת הלב.

- השואה הפכה לשמש שמאירה את הכל, שאין מנוס אלא לראות אותה, אבל גם אי אפשר לגעת בה. השואה קרתה "בכוכב לכת אחר". גם כשכבר מגיע ניצול לדבר על השואה ולספר את הסיפור שלו, אי אפשר לדבר איתו על מה שעבר, כי עולם המונחים שונה לחלוטין. "רעב" בעיני שורד שואה לא דומה בשום דבר ל"רעב" של ימי שנות ה-60.

נקודת הדרכה 2: אנדרטת "בדמייך חיי"

- אנדרטת "בדמייך חיי", שהוקמה ע"י האמן נתן רפפורט (ועל כן מכונה "אנדרטת רפפורט") שמוצבת באתר יד ושם היא העתק של אנדרטה דומה שנמצאת במרכז גטו וורשה שבפולין, ומנציחה את המרד.

- האנדרטה מורכבת משני חלקים, כאשר החלק הימני מייצג את השואה, את ההליכה למחנות ההשמדה. אפשר לראות ארבעה דורות, גבר זקן צועד בראש הטור, אחריו הולכים גברים ונשים מבוגרים, ביניהם אפשר לראות מספר ילדים, ויש גם את דור העתיד בדמותה של אישה בהריון שנמצא בקדמת הטור. החלק הימני הוא תבליט כמעט שטוח, כמעט דו-מימדי, מאוזן.
- לעומת זאת, החלק השמאלי של האנדרטה מוקדש למרד, ללוחמים. החלק הימני הוא בולט הרבה יותר, הדמויות כמעט ויוצאות מתוך התבליט, והוא מסודר באופן מאונך, ופונה כלפי מעלה. החלק הזה של האנדרטה מציג את הגבורה, כל דמות מחזיקה נשק.
- האנדרטה היא משנות ה-70, ובה כבר אפשר לראות את האנשים עצמם, את הפנים, את הסיפור הפרטי, באופן שונה מאוהל יזכור שמספר את הסיפור הלאומי בלבד. כמו כן האנדרטה מציגה גם את השואה, הרצח וההשמדה, אבל גם את המאבק, המרד והגבורה.

- האנדרטה המקורית, זו שנמצאת בוורשה, הוקמה בשנת 48, שנים ספורות לאחר השואה, ובה מוצג סיפור השואה בקטן בגב האנדרטה, בעוד שסיפור הגבורה מוצג בגדול בחזית. כשהועתקה האנדרטה לכאן בשנות ה-70, כבר קיבלו שני חלקי האנדרטה גודל זהה, ומוקמו זה לצד זה.
- בין שנות ה-60, שבהן הוקם אוהל יזכור, לבין שנות ה-70, שבהם הוקמה אנדרטת בדמייך חיי, מדינת ישראל עוברת טראומה קיומית בדמות מלחמת יום הכיפורים. מדינת ישראל כבר פתוחה לשכול ולמוות, וגם שואה ניתן מקום.

נקודת הדרכה 3: יד לילד

- האנדרטה יד לילד מוקדשת לזכר כ-1.5 מיליון ילדים שנרצחו בשואה. האנדרטה הוקמה ע"י משה ספדי, ביוזמת אברהם ואדית שפיגל, שורדי מחנה אושוויץ, שביקשו להנציח את זכרו של בנם בן ה-3, שנספה במחנה אושוויץ.
- לאנדרטה יש רובד חיצוני, בדמות עמודים חתוכים, שמסמלים את גדיעתם חיי הילדים בטרם עת. ברובד הפנימי מבקש ספדי לתת למבקר חוויה אישית ייחודית.

- בתוך המערה יש מיצג של חמישה נרות, שמשוכפלים אלפי פעמים באמצעות נרות, וכן מוקראים שמות של ילדים במספר שפות.
- המערה הייתה קיימת באתר, ומשה ספדי הרחיב אותה ושיפץ אותה.

אתר 2: השביל המחבר

נקודת הדרכה 1: השביל המחבר

- מלחמת העולם השנייה והשואה הסתיימו ב-1945, בעוד שמדינת ישראל קמה רק ב-1948. הפער של השלוש שנים האלה היווה פער גם בהר הזיכרון, גם ברמה הפיזית וגם ברמה הלוגיסטית, שכן לא היה חיבור פיזי בין שני האתרים, למרות ששניהם הוקמו על אותו הר בכוונת מכוון.
- מקום קבורתו של הרצל על ההר שנקרא הר הרצל, או הר הזיכרון, היו קיימים עוד לפני שהוקם אתר יד ושם.
- בשנת 2013, לקראת יום השואה, קמו תנועות הנוער והחליטו ליצור את השביל המחבר בין האתרים. השביל נפרץ ע"י תנועות הנוער כשביל הליכה לא מאוד ארוך, אבל מאוד משמעותי. השביל מייצר את החיבור הלוגיסטי בין האתרים, וגם את החיבור הרעיוני בין האתרים, חיבור שמטרתו לכסות את שלושת השנים שבין סיום המלחמה לבין הקמת המדינה.
- לאורך השביל הוצבו 9 תחנות, שכל אחת מהן מסמלת אירוע שאירע באותן 3 שנים.
- בחברה הישראלית החיבור בין שואה לתקומה הוא אוטומטית, אבל החיבור הזה לא בהכרח ברור לתיירים מן החוץ. לתיירים מבחוץ, יהודים ושאינם יהודים, לא תמיד ברור שהתשובה לשואה חייב להיות הקמת מדינה יהודית. אנשים יכולים להציע תשובות אחרות, כמו ספרות מוסר, כמו הגדלת הילודה וכו'.
- בעקבות פריצת השביל ויצירת החיבור גדל באופן משמעותי כמות המבקרים והקבוצות שמעוניינות לעשות את החיבור.

אתר 3: הר הרצל

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א'-ה': 8:30 – 18:00 ו': 8:30 -12:20	אימייל: museum@wzo.org.il טלפון: 02-632-1515	שדרות הרצל, הר הרצל
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
ללא עלות	לא	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	לא

מפת האתר

נקודת הדרכה 1: הר הרצל

- הר הרצל מורכב משלושה חלקים שונים (לפי סדר הקמתם):
  - חלקת קבר הרצל, שאליו נספח אליו חלקות ראשי התנועה הציונית, ולימים נקבר כאן גם זאב ז'בוטינסקי.
  - בית העלמין הצבאי על חלקיו השונים המאורגנים לפי תקופות.
  - וחלקת גדולי האומה.
- מאוחר יותר הוחלט להקים חלקה למשפחתו של הרצל, ולראשי ההסתדרות הציונית העולמית.

נקודת הדרכה 2: קבר הרצל

- בנימין זאב הרצל, חוזה המדינה וראש ההסתדרות הציונית הראשון, נפטר ב-1904 בוינה באוסטריה, כשהיה בן 44 בלבד. בתחילה נקבר הרצל בחלקת הקבר של משפחתו, אבל בצוואתו ביקש שעצמותיו יועלו למדינת ישראל כשזו תקום.
- ואכן, כשהסתיימה מלחמת העצמאות הובאו עצמותיו לישראל, והוחלט שהוא יובא לקבורה בירושלים בלוויה ממלכתית. הרצל נקבר בירושלים למרות שבזמן הלוויה ירושלים עדיין לא הוכרזה כעיר בירה, ובעיר עוד היו הפגזות.
- השאלה היכן לקבור את הרצל נדונה בממשלה, כאשר האופציה לקבורה בהר הזיתים ירד מהפרק מכיוון שהוא בשטח ירדן. הר הצופים ומערת ניקנור שבו הייתה מועמדת להקים פנתאון למנהיגי העם. גם בית קברות טרומפלדור בתל אביב עלה על הפרק, ואפילו כנרת, צפת.
- אולי המועמדת הבולטת לקבורת הרצל הייתה העיר חיפה, שלה העניק הרצל מקום מיוחד בחזונו על מדינת ישראל בספר אלטנוילנד, למרות שהוא לא ביקר בה, ולמרות שבתקופתו חיפה הייתה כפר קטן ועלוב.
- לבסוף נבחרה הגבעה שלימים תיקרא הר הרצל, שהייתה מחוץ לעיר שבו לא הייתה התיישבות קודמת ולא הייתה לו חשיבות מיוחדת, ולא היה במחלוקת. הגבעה הייתה אחת הגבוהות במרחב, ואיפשרה תצפית על העיר, תצפית שנחסמה עם שתילת העצים מסביב.
- בתחילה נקבר הרצל בקבר פשוט וזמני, וב-1960 הועבר לקבורה בקבר מבזלת שחורה ומלוטשת, שעליה נקבר פשוט "הרצל". הרעיון הוא שהרצל לא צריך הצגה מיוחדת, ואולי יותר משמעותי מזה הוא שכדי להבין את גדולתו של הרצל לא צריך טקסט, צריך פשוט להרים את העיניים.

- בצוואתו ביקש הרצל שגם משפחתו תיקבר בישראל, ואכן עצמותיהם הועלו ונקברו בסמוך.
- בחלקת הקבר נערכים מידי שנה הטקס הממלכתי ליום העצמאות, כשהקבר של הרצל נמצא במרכז הטקס החגיגי.

נקודת הדרכה 3: קבר ז'בוטינסקי

- זאב ז'בוטינסקי היה אחד הגורמים המשמעותיים ביותר בתנועה הציונית, למרות שמעולם לא היה במיינסטרים. הוא היה בן פלוגתא משמעותי להרצל, בתחילה, ולבן גוריון בהמשך.
- כשז'בוטינסקי הולך לעולמו הוא כתב בצוואתו שיקברו אותו "היכן שימצאני המוות", והוא מת בארה"ב. אבל בצוואה הוא גם מתיר להעביר את עצמותיו, בתנאי שתהיה זו ממשלה יהודית ריבונית שתאשר פעולה כזו.
- ממשלת ישראל, שקמה ב-1948 בראשות בן גוריון, לא הייתה סלחנית לבר הפלוגתא המושבע שלו, ובן גוריון לא הסכים אפילו להעלות לדיון את העלאת עצמותיו של ז'בוטינסקי.
- ב-1963, פורש בן גוריון לנגב, ומוחלף בלוי אשכול חסר הכריזמה ובעל התדמית האפורה. לוי אשכול מנסה לצאת מהצל של קודמו, ואחד הדרכים שבה נקט היה להחליט על העלאת עצמותיו של זאב ז'בוטינסקי לקבורה בהר הרצל.
- חלקת הקבר של ז'בוטינסקי דומה מאוד לחלקת הקבר של הרצל, עם כיתוב שם נקי על אבן בזלת.

- חלקת ז'בוטינסקי נספחת לחלקת ראשי התנועה הציונית. קבורת ז'בוטינסקי ליד הרצל ובחלקה דומה יצרה השוואה ביניהם, אבל ההבדל במיקום ובגובה השאירה את ההיראכיה ביניהם.
- לימים הובאו לקבורה בחלקה גם אשתו ובנו של ז'בוטינסקי.
- בחלקת הקבר נערך טקס זיכרון מידי שנה בנוכחות הנשיא, ראש הממשלה, הרמטכ"ל ושאר הסגל הייצוגי, ובנוסף נציגי המפלגות שרואות את עצמן כממשיכי דרכו.

נקודת הדרכה 4: חלקת גדולי האומה

- ב-1952 נפטר אליעזר קפלן, שר האוצר הראשון של מדינת ישראל. זו הייתה פטירתו הראשונה של שר במילוי תפקידו, בתולדות מדינת ישראל הצעירה. בעקבות פטירתו של אליעזר קפלן מחליטה ממשלת ישראל להקים חלקת קבורה לגדולי האומה, בסמוך לחלקת הקבר של הרצל, ובה נקבר אליעזר קפלן.
- בעקבות קבורתו של קפלן מועלית השאלה מי הם גדולי האומה ש"זכאים" להיקבר בחלקת גדולי האומה. יש מדינות שבבתי הקברות הלאומיים נקברים אנשי מדינה, לעיתים אנשי רוח, אנשי צבא, או אפילו וועדה שמחליטה פרטנית כמו בצרפת.
- בישראל התקבלה החלטה שהזכאות (לא מחויבים, זכאים!) לקבורה בחלקת גדולי האומה הם נושאי שלושה תפקידים: נשיא המדינה, ראש הממשלה ויו"ר הכנסת שהוא גם ממלא מקום הנשיא, וכן בני זוגם.
- בחלקת גדולי האומה קבורים שני יוצאי דופן, בהם אליעזר קפלן וטדי קולק. טדי קולק זכה לכבוד בהחלטה מיוחדת של ממשלת ישראל, בשל תרומתו הגדולה לירושלים ולמדינת ישראל.

- המצבות מעוצבות כולן באופן צנוע, בדמות מצבת אבן שחורה מלוטשת צנועה, כאשר היוצא מהכלל הוא קברם של יצחק ולאה רבין. קברו של רבין משקף את הזעזוע העמוק של החברה הישראלית בעקבות רצח פוליטי של ראש ממשלה מכהן.

- בחלקה לא קבורים כל גדולי האומה, כמו ויצמן ברחובות ובן צבי למשל... מי שכן קבורים כאן הם:
  - נשיאים: זלמן שז"ר (הנשיא השלישי), יצחק נבון (5), חיים הרצוג (6), שמעון פרס (9) ללא אשתו, נחמה ריבלין אשתו של ראובן ריבלין (10) יבדל"א. לימים הועלתה שאלה לגבי גדול אומה שהורשע בפלילים, והוועדה קבעה שעדיין לא רלוונטי לפסוק לגבי השאלה הזו.
  - ראשי ממשלה: לוי אשכול (3), גולדה מאיר (4), רבין (5), יצחק שמיר (7) שהיה גם יו"ר הכנסת ושמעון פרס (8).
- בסיכום כללי, רק כ-50% מהאישים הזכאים להיקבר בחלקת גדולי האומה בחרו להיקבר בה.

נקודת הדרכה 5: יד לצנחני היישוב שנפלו באירופה

- בחלקה קבורים 7 צנחנים בצורת V או בצורת מצנח. אלו הם צנחנים שיצאו מהיישוב היהודי בארץ ישראל ונפלו על אדמת אירופה. בין היתר יש כאן מצבות לצנחנים שמקום קבורתם לא נודע. בין הצנחנים קבורות כאן חנה סנש וחביבה רייק.

- חביבה רייק גדלה בצ'כוסלובקיה, במשפחה חסרת אמצעים, שנולדה בשם מרתה. בנעוריה הצטרפה לשומר הצעיר, והייתה דמות מלאת שמחת חיים, ואפילו רכבה על אופנוע.
- בגיל צעיר היא עלתה לארץ לקיבוץ מענית, ולא ממש מצאה את מקומה בקיבוץ. בעקבות פגישה שלה עם יצחק שדה הצטרפה חביבה רייק לפלמ"ח, ונבחרה לצאת לצניחה באירופה הכבושה.
- לבסוף הגיעה חביבה רייק לא בצניחה, אלא במטוס, וישר חברה לקהילה היהודית בסלובקיה על מנת לסייע להם. היא נתפסה ע"י הכוחות הנאציים והיא הוצאה להורג.
- האתר נחנך בשנת 1954, ועצמותיה של חביבה רייק ועצמותיהם של שאר הצנחנים הובאו לקבורה כאן. על המצבות מופיע סמל הצנחנים.

נקודת הדרכה 6: בית הקברות הצבאי

- לאחר קבורת הרצל בהר הוחלט להקים על ההר את בית הקברות הצבאי של חללי העיר ירושלים. בנוסף לחללי ירושלים קבורים בהר הרצל גם חללים נוספים שמשפחתם ביקשה לקבור אותם כאן.
- הקבורה הצבאית החלה מיד בתום מלחמת העצמאות, בסוף שנת 1949, ולבית הקברות הזה הועברו עצמותיהם של חללים שנקברו קבורה זמנית.
- החלקה הראשונה היא חלקת חללי שיירת הל"ה, שבו קבורים כל החללים בקברים נפרדים. החלקה השניה היא חלקה לחללי הקרבות על גוש עציון, והם קבורים בקבר אחים, שכן הם נטבחו בטבח איום ונורא, לקח זמן למצוא

את הגופות וכשנמצאו הגופות לא היה ניתן לזהותם. גם את חללי שיירת הל"ה לא היה ניתן לזהות, אבל הרבנות זיהתה את הגופות באמצעות טקס קבלי.

- בראש כל קבר יש "כרית" עליה חרוטים הפרטים: שם, דרגה, ההורים, תאריך לידה, תאריך נפילה (תאריך עברי בלבד), האירוע של הנפילה (קרב או מלחמה) ואחד מהניסוחים: "נפל בקרב", "נפל במילוי תפקידו" או "נפל בעת שירותו" (למי שמת בזמן שירותו אבל ללא קשר לתפקידו, ובהם מתאבדים) ו"ת.נ.צ.ב.ה.".
- הניסוח הוא קבוע וקשוח, ולעיתים אף בחרה המשפחה להתעמת מול משרד הבטחון וצה"ל לגבי הניסוח. ההתעקשות לגבי הנוסח מייצג את ערך האחידות בין חיילים שנפלו, ללא תלות בדרגה, באירוע או במעשים.
- כמות החיילים המתאבדים מידי שנה גבוהה במיוחד, ובשנים של שלום הם אף יותר מאשר חיילים שנופלים במילוי תפקידם.
- בחלקה צבאית רשאים להיקבר כל מי ששירת בדרגת אלוף, בנוסף לחללים שנפלו בעת שירותם הצבאי.

נקודת הדרכה 7: חלקת החללים שמקום קבורתם לא נודע

- בחלקה זו מצוינים חיילים שידוע כי נהרגו, אולם לא ידוע היכן גופתם. נעדרים לא מצוינים כאן.
- ציון החללים נעשה באמצעות "כרית", בצורה זהה לכרית שנמצאת בראש קברים רגילים.
- אחד החללים הידועים בחלקה הוא אלי כהן, המרגל הישראלי בסוריה, ועל הכרית שלו מופיע סמל המוסד ולא סמל צה"ל.
- יום ההנצחה לחללי צה"ל שמקום קבורתם לא נודע הוא ז' באדר, יום מותו של משה רבנו שגם מקום קבורתו לא נודע.
- המקרה האחרון של חלל שמקום קבורתו לא נודע הוא אורון שאול, שנהרג בעזה במבצע "צוק איתן", בשנת 2014.
- צה"ל ומדינת ישראל עושים מאמצים רבים לאתר את גופותיהם של החללים שמקום קבורתם לא נודע, ואף הוקמה יחידה מיוחדת שתפקידה לחקור ולמצוא אותם.

נקודת הדרכה 8: חלקת חללי מלחמת ששת הימים

- כאן קבורים מרדכי פרידמן איתן נווה, שבנוסף לכרית הרגילה מוסף ברגלי הקבר העובדה שהם עוטרו בעיטור הגבורה.
- עיטור הגבורה הוא העיטור הגבוה ביותר שמדינת ישראל מעניקה, וסמלו הוא מגן דוד צהוב, באופן שמקשר אותם לשואה. העוז, הגבורה או המופת.
- איתן נווה נפל בגבעת התחמושת, ושמו מוזכר בשיר על גבעת התחמושת שקפץ מחוץ לשוחה ורץ לחפות על חבריו. מרדכי פרידמן נהרג בקרב על סמטת המוות, לא רחוק משער שכם. מתוך הסמטה הייתה עמדה ירדנית וירתה בכל מי שעבר בציר הראשי הסמוך לשער שכם. מרדכי פרידמן מוביל קבוצת לוחמים שהסתערו על העמדה והורידו את העמדה הירדנית, תוך שרובם נהרגו.

נקודת הדרכה 9: החלקה החדשה

- בחלקה זו קבורים חללים מהמבצעים ומהפעולות הצבאיות האחרונות. אפשר לראות שהאחידות שאפיינה את בתי הקברות הצבאיים התערערה מעט, וצה"ל ומשרד הביטחון מאפשרים למשפחות לקשט את הקברים באופן אישי ומיוחד, ואף להוסיף מצבה מעבר לכרית הסטנדרטית שצה"ל מניח על קבר החללים.
- אחד מהקברים הוא קברו של ליליק מט, שנהרג בצוק איתן, וקברו נראה מיוחד. ליליק הוא יליד אילת, ילד ים וגלישה. משפחתו של ליליק ביקשה

לכתוב את שמות אחיו של ליליק, צה"ל סרב, והמשפחה סירבה לשים את הכרית הסטנדרטית, ובמקומה שמה המשפחה מצבה בצורת גלשן.

- חבריו של ליליק מגיעים לקבר ומניחים בקבוקי בירות על הקבר, לזכר הערבים שבהם היו ליליק וחבריו חוזרים מהצבא, ושותים בירה ביחד. לימים אף ייצרו חבריו "בירה ליליק", שרכיביה ייצגו באופן סמלי את מה שהיה ליליק, ומאז הם מייצרים את הבירה כל שנה, שותים אותה ליד קברו, צוחקים ומשאירים את הבקבוקים על קברו.
- הקבר של ליליק מייצג באופן מובהק את המתח בין האחידות של חללי צה"ל, לבין הסיפור האישי של כל חלל וחלל, ואת הזיכרון המיוחד של כל משפחה שכולה.

נקודת הדרכה 10: היכל הזיכרון הלאומי

- היכל הזיכרון הלאומי מרכז בתוכו את הזיכרון של כל חללי צה"ל באשר הם. בכל יום מוקראים שמותיהם של החללים שנפלו באותו תאריך.
- במקום מתקיימים הטקסים הרשמיים ביום הזיכרון וביום הזיכרון לחללים שמקום קבורתם לא נודע.
- המקום בהדרכה מקומית לקבוצות.

